

BIBLIOGRÁFIA

- BAKOS FERENC: *Idegen szavak, és kifejezések szótára*. Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó.
- BERKES ILDIKÓ – NEMES KÁROLY: *A japán film világa*. Budapest, 1997, Magyar Filmintézet.
- TOTMAN, CONRAD: *Japán története*. Budapest, 2006, Osiris Kiadó.
- CSÚRI ÁKOS – ILLICH LAJOS: Gutenbergtől Spielbergig: médiaismeret és filmkultúra. Szombathely, 1998, Sylvester Kiadó.
- <http://www.fenypont.hu>
- <http://www.filmkultura.hu/2002/articles/reviews/japan.hu.html>
- GY. HORVÁTH LÁSZLÓ: *Japán kulturális lexikon*. Budapest, 1999, Corvina.
- NÁVAI ANIKÓ: *Oscar? Oscar!* Magyar Könyvklub, Budapest, 1998 In: 247-296
- GEOFFREY NOWELL-SMITH (szerk.): *Oxford filmenciklopédia*. Budapest, 1998, Glória Kiadó.
- SZABÓ PÁL: *Ninja*. 1. kötet. Kecskemét, 1989, Ninja Karate Centrum.

JEGYZETEK

- 1 Az egyszerű emberek mindennapi életét bemutató műfaj.
- 2 Az idegen kifejezésekhez Bakos Ferenc *Idegen szavak és kifejezések szótárát* használtam. E szó jelentése: Üveglapra festett áttetsző képeket felnagyítva egy ernyőre vetítő gép.
- 3 A nemesi hűbéri szemléletet tükröző erkölcs- és illetman
- 4 In Berkes–Nemes: i. m. 157.
- 5 Ronin: hűbéri köteléktől mentes szabad harcos a japán feudalizmus idején.
- 6 In Berkes–Nemes: i. m.
- 7 In Berkes–Nemes: i. m. Conrad Totman: *Japán története*
- 8 Csúri–Illich: i. m.
- 9 In: Berkes–Nemes: i. m.
- 10 Totman: i. m.
- 11 Csúri–Illich: i. m.
- 12 A képregényeket nevezik így.
- 13 Totman: i. m.
- 14 Erotikus filmek műfaja. Általában kis költségvetésű, és egy óránál nem hosszabb filmek.
- 15 Csúri–Illich: i. m.
- 16 Bakos: i. m.
- 17 Bakos: i. m.
- 18 Szabó Pál: *Ninja* 1. kötet.
- 19 Gy. Horváth László: i. m..
- 20 A listában lévő filmek 2003-ig terjedő időszakig kerültek áttekintésre. A csillaggal megjelölt filmek Magyarországon is megjelentek.

T É K A

Ókortudomány és interdiszciplinaritás

NÓTÁRI TAMÁS:

Jog, vallás és retorika. Studia Mureniana.
Szeged, 2006, Lectum Kiadó

Jelen írás a *Jog, vallás és retorika* című munka rövid ismertetésére vállalkozik. A mű szerzője, Nótári Tamás, a Szegedi (korábban

József Attila) Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán latin–görög szakon, illetve ugyanezen egyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerzett diplomát. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Római jogi Tanszék docenseként dolgozik. Az ehelyütt tárgyalt munka

alapjául a Nótári által 2005-ben sikerrel megvédett PhD-disszertáció szolgált; a *Jog, vallás és retorika* e doktori értekezés önálló monográfiaként történő közreadása.¹

Nótári munkája, a Marcus Tullius Cicero által Kr. e. 63-ban, Licinius Murena védelmében elmondott védőbeszédének, a *Pro Murena*-nak, pontosabban e beszéd huszonhatodik és huszonhetedik paragraphusának komplex, diszciplínakon átívelő elemzése. Az interdiszciplinaritás a tárgyalt szöveg tekintetében valóban szükséges, és elengedhetetlen kiindulási pont, mivel a *Pro Murena* értelmezése nem lehetséges sem a történelmi, sem a jogi, sem a retorikai, sem vallási kontextus érdemi elemzése nélkül. A szerző ennek megfelelően egyszerre ad közre jog-, irodalom- és vallástörténeti, valamint retorikai és filológiai elemzést a munka keretében. Ezen aspektusok egymástól való elválaszthatatlansága a *Jog, vallás és retorika* konceptuális alapjának tekinthető, és elmondható, hogy Nótári az vizsgálat során, jóllehet külön fejezetekben tárgyalja az egyes elemzési szempontok, értelmezési perspektívák által felvetett problémákat, mindvégig törekszik koherens, komplex képet adni a védőbeszédéről. Megjegyzendő, hogy a mai diszciplínás keretekhez való ragaszkodás e munka tekintetében valóban anakronizmus lenne, ugyanis a címben foglalt intézmények úgy a korabeli római viszonyok között, mint a szövegben szorosan összefonódnak, így nem is vizsgálhatóak a mai tudományágak között húzódó határvonalaknak mentén.

A munka három fő fejezetre oszlik. Az első, *A Pro Murena történeti, jogi és retorikai háttere* címet viselő, hat további részre osztott passzus elsőként a beszéd történeti

hátteréről, vagyis az i. e. 63-as évi *consuli* választáson induló Murena-t ért, választási csalással kapcsolatos vádakról, és az ennek következtében Róma szempontjából igen veszélyessé váló közjogi helyzetről ad áttekintést, illetve ehelyütt kerül sor azon időpont meghatározására is, amikor a Cicero által jegyzett beszéd nagy valószínűséggel elhangzott. A továbbiakban az *oratio* szerkezetéről esik szó, majd a *quaestiones* sajátosságai kerülnek górcső alá, *quaerere* intézményének elemzéséből kiinduló jogtörténeti fejtegetésen keresztül. Ezt követően a Murena-t ért vád,

a *crimen ambitus*, vagyis a választási csalás, vesztegetés vonatkozásában érvényben lévő jogi szankciók történeti áttekintése található meg. Ezen alfejezetből kiderül többek között, hogy Róma hosszú ideje kénytelen volt szembesülni a tisztségekre pályázók által elkövetett különféle visszaélésekkel, éppen ezért széleskörű jogi szabályozással lépett fel a választások tisztasága, illetve a lehetséges jogtalanságok visszaszorítása érdekében,

így a közéleti, politikai szerepre pályázóknak elemi érdeke volt, hogy tisztázzák magukat a velük szemben esetlegesen felmerülő *ambitus* vádja alól, mivel bizonyítotttság esetén e vád jogvesztő érvényű volt hivatali aspirációk szempontjából. Továbbhaladva a műben Lucius Licinius Murena pályafutásáról olvashatunk, majd Nótári ismerteti Cicero katonai erényekkel kapcsolatos álláspontját. E ponton kiderül, hogy jóllehet a *Pro Murena*-ban a közismert gondolkodó a hadvezér elsőbbségét hangoztatja mind a *iurisprudentia*, mind az *eloquentia* tekintetében, azonban a *Corpus Ciceronianum*-ban kifejtett nézetei már jelentősen eltérnek a római közgondolkodástól, amennyiben az itt leírtak szerint messze nem

értékeli olyan sokra a háborúban szerzett érdemeket, mint az a korabeli Rómában általános volt, és mint azt –feltehetően taktikai megfontolásokból – a *Pro Murenában* hangsúlyozta. A továbbiakban a 63-as választásokon vereséget szenvedett Servius Sulpicius Rufus pályaképe kerül megrajzolásra, majd Cicero *iusprudentia*hoz, illetve annak művelőihez fűződő viszonya kerül tárgyalásra, érintve a *iusprudentia* korabeli viszonyok között érvényesülő szerepét, és kortársak általi megítélését is. Hasonló szempontok szerint elemzi Nótári a *perfectus orator* eszméjét, vagyis ebben az alfejezetben az ideális szónok, valamint a tőle megkívánható ismeretösszeg válik láthatóvá úgy a cicerói látószögből, mint az általános római felfogás felől. Ugyanitt találjuk meg a szónokképzés korabeli sajátosságainak rövid ismertetését is, a továbbiakban olvashatók alapján pedig elhelyezhetjük a szónoklástant a korabeli tudomány-hierarchiában. Az e témát taglaló passzus egyszersmind rövid kitekintő is az antik görög kultúra irányába, amely természetesen vehető, ha a római műveltségre gyakorolt közismert görög hatásra gondolunk. E triviális összefüggés fényében nem meglepő, ha a római rétorok és bölcselők mellett olyan görög gondolkodók szónoklástanhoz kapcsolódó nézetei kerülnek ehelyütt említésre, mint Lykurgos, Pittakos, Gorgias, Thrasymakhos, vagy éppen Sókratés, Platón és Aristotelés. Az első fejezet utolsó két passzusa a humor és az irónia szerepét taglalja egyrészt az antik retorika, azon belül különös hangsúllyal a *Corpus Ciceronianum* tekintetében, másrészt kifejezetten a *Pro Murena* relációjában. Az olvasó a *Jog, vallás és retorika* lapjain a közreadott eredeti szöveg helyek tanulmányozásával maga is első kézből győződhet meg arról, hogy az irónia, a szellemesség koránt sem volt ismeretlen az ókori Róma jogi procedúráiban és közéleti eseményeiben.

Térjünk át a mű második, öt nagyobb,

és összesen tizenhárom további alfejezetre bomló passzusára, amely a *Pro Murena* huszonhatodik paragrafusát vonja elemzés alá. E fejezetben módszertani hangsúlyeltolódás figyelhető meg, amennyiben az eddig domináns jogtörténeti aspektussal mintegy azonos súlyúvá válva előtérbe kerül a filológiai elemzés. Természetesen már az első fejezetben is több alkalommal helyet kapott ezen eljárás, azonban ehelyütt már maga a beszéd elemzése kerül középpontba, így az elemzési szempontok módosulása szükségszerűnek tekinthető. Nótári egy, a korszakban már formalizmusa okán idejé múltnak tekinthető aktusnak, jelesül a *manum conserere* szertartásának elemzésével nyitja az új fejezetet, és pedíg nem csupán a cicerói, hanem egyszersmind a gaiusi és gelliusi corpusok elemzésén keresztül is, sort kerítve egyúttal néhány megállapítás közlésére a telek *vindicatio*jával kapcsolatban. A *Jog, vallás és retorika* egyik alap gondolata, mint arra a bevezető sorokban is utaltunk, a címben található három fogalom a korszakon belül vett szoros összefüggése; a következő, a *fatum* fogalmát körüljáró alfejezetben válik hangsúlyossá e mozzanat a munkán belül. Az alapos, többféle értelmezési lehetőséget is nyújtó etimológiai vizsgálat a fogalom eredeti jelentését kívánja tisztázni, de ugyanitt vázlatos képet kapunk a végzet eszméjének jelentésváltozásairól is. A továbbiakban az Ops Opifera-nak, a vetés istennőjének szentelt templom *dedicatio*ja kerül ismertetésre, kitérve e római istennőhöz köthető ünnepekre éppúgy, mint a *legis actio sacramento in rem* szöveggözpontúságára. E mozzanat jelentősége a mű szempontból abban ragadható meg, hogy „az elmondandó szavak előre meghatározott, pontos rend szerint közölt, szabatos formájának” maximája éppúgy érvényesült a vallási szertartásokon, mint a jogi procedúrák kapcsán; ez indokolja többek között e szöveg elemzésének a munkába való beemelését. Hasonló elemzési szempont

érvényesül „*A prodigiumértelmezés verbális aspektusa*” címet viselő alfejezetben, ahol szintén a kimondott szó Római felfogás szerint való valóság létrehozó ereje, és magára a *fatumra* is kiterjedő hatása kerül szemléltetésre. A második fejezet első nagyobb alegységét képező rész utolsó passzusa az *excantatio* és az *evocatio* viszonyát taglalja; a vallási és jogi elemzés e résznél is egységet képez a filológiai vizsgálódásokkal. A fejezet harmadik nagyobb, „*Hasta – festuca*” címet viselő egysége elsőként az *imperium-hasta* viszonyrendszert járja körbe. A *hasta*, vagyis a lándzsa szimbolikus tartalommal való felruházása közismert Róma tekintetében. Nótári a forrásokra támaszkodva és a szakirodalom főbb álláspontjait ismertetve alakítja ki álláspontját a kérdésben, amely szerint a *legis actio sacramento in rem* szertartásában a lándzsa (amelyet alkalmasint pálca is helyettesíthetett) nem csupán a *dominium*, hanem általában a hatalom, ezzel együtt a szakrális töltetű *imperium* jelképeként is elterjedt volt. Véleménye szerint az *augurok*, vagyis részben a mágikus erő általi növelésre, részben a jóslásra hivatott egyének pálcája, a *lituus* is e kontextuson belül értelmezhető szimbolikus tárgy. A kultikus szempontból tisztátlan személyek és tárgyak távoltartása volt a *flamen Dialis* feladata, az ő *commoetaculum* is *éppúgy* e szakrális attribútumokkal felruházott eszközök közé sorolható, hasonlóan a *lictorok fascés*éhez. Nótári ezen eszközök, valamint használatukra jogosult hivatalos, illetve vallási életben szerepet játszó személyek bemutatásakor a forrásokra támaszkodva számos érdekességet említ, többek között a *flamen Dialis* hajának levágását szabályozó előírást, vagy éppen a *lictorok* ruházatával kapcsolatos nem különben szigorú megkövetéseket. A szakrális tárgyak között kiemelt jelentőségű Mars lándzsája, a *hasta Martis*, amely magát az istent, illetve annak jelenlétét reprezentálta. E kérdéskör tárgyalása külön alfejezetben található meg. A továbbiakban

a *ius fetiale* és a *legis actio sacramento in rem* összevetésére kerül sor, melynek során a két eljárási rend számos vonatkozásban tetten érhető párhuzamossága kerül kiemelésre. A második fejezet záró szakaszában Plautus *Casia* című komédiája, azon belül is a színdarabban megjelenő rituális harc kerül elemzésre úgy annak szakrális vonatkozása, mint jogi aspektusa tekintetében.

A *Jog, vallás és retorika* utolsó, harmadik fejezete a *Pro Murena* huszonhetedik paragraphusát elemzi négy további főbb alfejezet keretében. Nótári a házassági jog elemeit bemutató elemzés keretein belül az eljegyzés sajátosságait, és a hozzá kapcsolódó fogalmakat gyűjti egybe Cicero nyomán, kitérve azok egymáshoz fűződő viszonyára, majd áttér a házasságkötés és a *manus*, vagyis a férj feleség feletti hatalmi diszpozíciójának megszerzése közötti összefüggés taglalására. Megjegyzendő, hogy Cicero e téma vizsgálata során mindvégig gúnnyal említi e sajátos jogi intézményeket, kétséget sem hagyva afelől, hogy miképp vélekedik a nők jogi keretek által is biztosított, *manus* általi alávetettségéről, illetve a férj ugyanezen intézményen alapuló illetén hatalmi dominanciájáról. A *manus* megszerzése – Gaius-t forrásnak tekintve – három módon volt lehetséges: az *usus*, a *confarreatio* és a *coemptio* útján. Természetesen az előző fejezetekben leírtaknak megfelelően, itt is találkozunk etimológiai, jogtörténeti és filológiai elemzésekkel, de mintegy felmutatva az egyes társadalmi alrendszerek közötti viszonyok egybefonódottságát, és erősítve a munka koherenciáját, visszautalás történik például a korábban tárgyalt *flamen Dialisra* is, hiszen az e tisztséget betöltő személynek a források tanúsága szerint jelentős szerepe volt a házasságkötésnél is. A szerző a korábbiakhoz hasonlóan e fejtegetések során is támaszkodik a kurrens szakirodalomra, csakúgy, mint a *manus* megszűnését és a válás esetét szabályozó jogi direktívák ismertetésénél. A házassági jog egyes elemeinek

számbavételét követően egy rövid kiterő következik, ahol az *uxor in manu agnatio*hoz fűződő viszonyának tisztázása található meg, majd visszatérve a fő gondolati szálhoz a *iudicium domesticum* sajátosságainak ismertetése kerül sorra. Ezen intézmény a férjnek biztosított bíraskodási jogokat felesége felett úgy a főbenjáró, bizonyítás esetén halálbüntetést maga után vonó vétkek (házasságtörés, borivás) tekintetében, amikor is a férjnek a rokonságot összehívva állt módjában ítélni hitvese felett, mint a kisebb súlyú kihágások viszonylatában, amikor is a férj önállóan bíraskodhatott, illetve szabhatott ki büntetést. Az *interpretatio* fogalmának alapos etimológiai elemzése és a kapcsolódó jelentéstartalmak alakulásának, változásának forrásokon alapuló szemléltetése alkotja a harmadik nagyobb alegységét e fejezetnek, ahol e sokféle értelemben, és nemkülönben változatos területeken használatos eljárás jogi értelmezésben betöltött szerepére kerül a hangsúly. A továbbiakban módunkban áll megismerni a „*Summum ius summa iniuria*” *proverbium* jelentőségével Rotterdami Erasmus munkásságának tekintetében, azon belül is első sorban az *Adagia* című írás relációjában. Erasmus a *Jog, vallás és retorika* szempontjából annyiban érdekes, hogy több más antik *auctor*, így pl. Aristotelés mellett e fogalom elemzésekor támaszkodik Cicero több szövegére, így a *Pro Murenára* is. A következő lépés a méltányosság, vagyis az *aequitas* részben a *Corpus Ciceronianum*ban, részben Cicero egyéb írásaiban, így levelezésében, illetve egyéb jogtörténeti forrásokban történő exponálásának körülménye, melynek során fény derül e fogalom *iustitia*hoz fűződő viszonyára éppúgy, mint az általa generált jogértelmezési problémákra. A harmadik fejezeten belüli utolsó nagyobb gondolati egység további két passzusra bomlik, jelesen a „*A birtokvédelem kérdése a Pro Caecinában*”, valamint a „*A verbum-aequitas ellentét a szónoki diszpozícióban*” című alegységekre. Az

előbbi, a *Pro Caecina* című beszédet a fejezet címben meghatározott aspektusból vizsgáló szakaszban az *oratio* történeti háttérének felvázolását követően a beszédben leírt tényállás ismertetésén keresztül lehetőség nyílik a *deductio*nak, mint e szöveghely kiemelten fontos fogalmának elemzésére. A *deductio*, e sajátosan formalisztikus, a birtokvita kapcsán perbe szállt felek egyikének birtokról történő szimbolikus kiűzését jelentő aktus sajátos viszonyban látszik állni a birtokvédelemmel kapcsolatos jogi szabályozással; e viszony és a szóban forgó törvények történeti elemzése lehető fel a munka e részében. Végezetül Nótári felvázolja az elemzett szöveghely nyomán a joggyakorlat és szónoklás, illetve a jogász és a rétor viszonyának változásait, méghozzá az *aequitas* fogalmán keresztül, amely a ciceroi példa alapján nagy teret látszik biztosítani az ékesszólásnak a joggyakorlatban, még akkor is, ha a *Jog, vallás és retorika* által tételezett sajátos fogalmi és gyakorlati „együttélés” dacára komoly távolság állt fenn e két diszciplína között a korabeli Rómában.

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk, hogy Nótári Tamás sikerrel oldotta meg műve konceptuális alapvetéséből adódó a tematikus és módszertani sokszínűségből származó nehézségeket. Elmondható, hogy a munka valóban képes a címben megtekinthető fogalmak összefüggéseit felmutatni, és pedig oly módon, hogy mindeközben a mű – a szerzői szándékkal összhangban – maga sem tükrözi a diszciplináris törésvonalakat, hanem éppenséggel egységessé szőtt, koherens egységet alkot. Kiemelendő a bőséges jegyzetapparátus és az igen részletes bibliográfia, amelyek a rövid összefoglaló és az angol nyelvű rezümé mellett egyaránt hangsúlyozzák a munka szakmaiságát, és segítik az egyes kérdések iránt érdeklődők szakirodalmon belüli tájékozódását. Okvetlenül megemlítendő azon momentum is, hogy a mű egészére jellemző a forrásokhoz

hajolás, a latinul és magyarul minden alkalommal egyaránt közölt idézetek gyakori citálása, amely mellett, hogy a szakmaiság szempontjából is elengedhetetlen, a száraznak egyébként sem nevezhető munkát is tovább színesítik. A *Jog, vallás és retorika* a latin terminus technicusok igen nagy szá-

ma okán feltételez ugyan némi római jogi műveltséget, de ennek hiányában is bátran ajánlható mindazoknak, akik érdeklődnek a címben megnevezett fogalmak viszonya, illetve általában a római kultúra iránt.

VARGA PÉTER

JEGYZET

¹ A szerző számos korábban – többek között a *Belvedere Meridionale* hasábjain is – megjelent tanulmánya kapcsolódik a monográfiához, illetve megalapozza azt vö. NÓTÁRI T.: *De iure vitae necisque et exponendi*. JK 1998. 11; *Auloedi et citharoedi* (Cic. Mur. 29.). Belv. 1999. 7–8; *Megjegyzések a férji hatalom történetéhez az ókori Rómában*. Belv. 1999. 1–2; *Studiorum atque artium contentio* (Cic. Mur. 22–30). *Actas* 1999. 1–2; *Medea Palatina* (Megjegyzések Cicero Caelianájához, különös tekintettel Clodia személyére). *Actas* 2000. 1–2; *Servius Sulpicius orator*. Belv. 2000. 5–6; *Jogtudomány és retorika – Cicero pro Murena* 26. JK 2001. 12; *Megjegyzések Cicero pro Murenájának történeti háttéréhez*. Belv. 2001. 5–8; *Quaestio de ambitu*. *Collega* 2001. 5; *A mérleg mint az igazságszolgáltatás jelképe Homérosznál*. *Collega* 2002. 2; *M. Porcius Cato alakja Cicero pro Murenájában* (Cic. Mur. 58–66). Belv. 2002. 3–4; *De oratoris perfecti institutione*. *Collega* 2003. 3; *Excantatio és evocatio a római szakrális jogban*. *Collega* 2003. 1; *Megjegyzések a modern büntetőeljárás alapelvek római előzményeihez*. In: *A Büntető Törvénykönyv és a Büntető Eljárási Törvény módosításának elméleti és gyakorlati kérdései*. Budapest 2003; *Numen és numinozítás – a római tekintélyfogalom vallási aspektusai*. *Actas* 2003. 3–4; *Fustel de Coulanges: Az antik városállam*. Ókor 3. 2004. 4; *Iuridicophilologica – Tíz tanulmány*. Budapest 2004; *Jogtörténeti adalékok a Pro Caecinához*. *Collega* 2004. 1; *Megjegyzések egy jogértelmezési maxima történeti háttéréhez*. JK 2004. 7–8; *Cicero – Négy védőbeszéd*. Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta Nótári T. Szeged 2004; *Iuridicophilologica. Tíz tanulmány*. (Az előszót írta Szádeczky-Kardoss Samu) Budapest 2004. *Summum ius summa iniuria*. MJ 2004. 7; *Summum ius summa iniuria – Comments on the Historical Background of a Legal Maxim of*

Interpretation. AJH 45. 2004; *The Function of the Flamen Dialis in the Marriage Ceremony*. AnnUB 45. 2004; *De matrimonio cum manu*. JTSz 2005. 2; *Hésiodos jogkoncepciója*. JK 60. 2005. 7–8; *On Some Aspects of the Roman Concept of Authority*. AJH 46. 2005; *Festuca autem utebantur quasi hastae loco*. AUB 51. 2005; *A római tekintélyfogalom vallási aspektusai*. In: Hamza G.–Nótári T.: *Jog- és kultúrtörténeti tanulmányok I*. Budapest 2006; *Megjegyzések a confarreatio szertartásához*. Belv. 2006. 5–6; *Hesiod und die Anfänge der Rechtsphilosophie*. AnnUB 2006; *Szakralitás és szimbolikus harc – adalékok a legis actio sacramento in rem eredetéhez*. In: *Jogi kultúrák, processzusok, rituálék, szimbólumok*. Szerk. Mezey Barna. Budapest 2006; *Bürgergemeinschaft und Rechtsgedanke bei Hesiod*. In: *Politai et Cives. Epigraphica III. Hungarian Polis Studies* 13. Ed. György Németh–Péter Forisek. Debrecen 2006; *Duellum sacrum – gondolatok a legis actio sacramento in rem eredete kapcsán*. AJ 2006/1; *Comments on the Origin of the legis actio sacramento in rem*. AJH 2006/2; *Remarques sur le ius vitae necisque et le ius exponendi*. *Studia Iuris Caroliensia* 1. 2006; *A lándzsa mint hatalmi és tulajdoni jelkép az ókori Rómában*. In: Hamza G.–Nótári T.: *Mit hoz a múlt? Jog- és kultúrtörténeti tanulmányok I*. Budapest 2006; *Választási kampánystratégia az ókori Rómában*. (társszerző Németh Gy.) JK 2006/7–8; *Kampánystratégia az ókori Rómában*. In: Hamza G.–Nótári T.: *Mit hoz a múlt? Jog- és kultúrtörténeti tanulmányok I*. Budapest 2006; *Hogyan nyerjük meg a választásokat? Quintus Tullius Cicero: A hivatalra pályázók kézikönyve*. Fordította, a jegyzeteket, az előszót és az utótanulmányt írta Nótári T. Szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta Németh Gy. Szeged 2006. *Minden menyasszonyt Gaiának hívtak? Adalék a római házassági szertartás egy eleméhez*. *Jogelméleti Szemle* 2007/1.